

Статті і студії

УДК 314.117-055.1/2:392.57(477.53)«175»

Ю.В. Волошин

СТАТЕВО-ВІКОВА ТА ШЛЮБНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ МІСТА ПОЛТАВИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТОЛІТТЯ

У статті аналізується статевो-вікова і шлюбна структура населення міста Полтави в другій половині XVIII століття. Визначається чисельність, статево-вікова структура й шлюбний стан його мешканців. З'ясовується рівень остаточної безшлюбності та середній вік вступу в перший шлюб.

Ключові слова: населення, статево-вікова структура, шлюб, шлюбність, шлюбний стан.

Вивчення окремої локальної спільноти передбачає дослідження її основних демографічних характеристик, до яких відносять статеву, вікову й шлюбну структуру населення. Під статевою структурою розуміють його розподіл на чоловіків і жінок, під віковою – розподіл населення за віковими групами, а під шлюбною – за шлюбним станом [1, с. 61-75].

Джерела. Найбільш репрезентативними джерелами для з'ясування вищеназваних показників у домодерному суспільстві дослідники вважають документи облікового характеру, до яких належать матеріали фіскального та церковного обрахунків населення [2, с. 51-195]. Оскільки на сьогодні вчені ще, на жаль, не віднайшли ідеальне джерело, яке дозволило б вивчати демографічні параметри людності Полтави другої половини XVIII століття, у своїй розвідці використовуватиму обидва типи облікових джерел. За потрібною інформацією звертатимуся до переписної книги міста за 1765-1766 роки, створеної в ході здійснення фіскального обліку – Генерального (Румянцевського) опису Малоросії (1765-1769 роки) [3] та сповідних розписів полтавських церков за 1775 рік [4], які є документами церковного обліку.

Задум проведення Генерального перепису в Гетьманщині тісно пов'язаний з ідеями камералізму, Просвітництва та концепцією добре впорядкованої держави, які намагалася втілити в життя Катерина II. Цю ідею реалізували за правління II Малоросійської колегії в 1765-1769 роках. Перепис став найбільш масштабним фіскальним документом серед значної кількості переписів, проведених у Гетьманщині в XVIII столітті. Назву – «Румянцевський» він дістав через те, що втіленням цієї ідеї в життя займався тодішній Президент колегії, граф П.О. Румянцев.

Опис містить детальну інформацію про міста, містечка, села і хутори; їхнє населення із зазначенням віку, статі, шлюбних зв'язків, стану здоров'я й розмірів сплачуваних податків; старшинські, церковні, козацькі, ремісничі та селянські двори й бездвірні хати, підварки; приналежні до них орні землі, ліси, сіножаті, пасовиська, млини, винокурні, солодовні й худобу.

Полкове місто Полтаву почали переписувати 1 листопада 1765 року, а завершили 3 лютого 1766 року [5]. Створена в результаті цього книга зберігається в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві. Це відносно грубий том, що складається з 390 аркушів, формату *in folio*. До 388 сторінки більшість із них з обох боків заповнені скорописом XVIII століття.

Текст написаний різними почерками, характерними для другої половини XVIII століття, що вказує на участь у його створенні кількох осіб. Найвірогідніше, що це були: Василь Бойко, Іван Дротенко, Іван Штепенко та Артем Тетервак – канцеляристи, яких для цієї справи відрядив магістрат [6, арк. 209, 220, 274]. Розбірливість почерку, незначне число виправлень, помарок і маргінальних записів свідчить про те, що перед нами, скоріше за все, один із чистових варіантів перепису міста. Ймовірно, що він знаходився серед тих матеріалів опису Полтавського полку, які здав у Малоросійську колегію в червні 1770 року військовий канцелярист Василь Марченко [7, с. 247].

Відносно інформативності перепису слід зауважити кілька суттєвих особливостей. По-перше, до його «вад», з огляду на заявлену тему статті, слід, очевидно, віднести те, що він не передбачав збору інформації про т.зв. «нову шляхту» (козацьку старшину) і духовенство. Тому представники цих двох соціальних груп якщо й з'являються в тексті документа, то дуже опосередковано. По-друге, відсутня інформація про немовлят, яких мабуть, з огляду на високий рівень смертності в традиційному суспільстві, взагалі не вважали за потрібне обліковувати. І третім, на мою думку, суттєвим недоліком було неточне відображення віку. До такого висновку спонукає велика кількість осіб – т.зв. «ювілярів», вік яких закінчувався на «5» чи на «0» [8, s.43-45; 9, с. 56-59]. Мої попередні підрахунки вказують, що вони становили більшість серед полтавських удів [10, с. 18-25].

Головною причиною цього був притаманний ранньомодерному суспільству взагалі [2, с. 136], й полтавському зокрема, низький рівень статистичної культури та обізнаності населення з кількістю прожитих років. Через це, тогочасні полтавці окреслювали свій вік приблизно, закінчуючи його зазвичай цифрами 0 та 5. Наслідком цього, як уже зазначалося вище, була значна концентрація в структурі досліджуваної популяції осіб, вік яких закінчувався саме такими показниками. За моїми підрахунками, 72% мешканців міста, у віковій групі 25-60 років (загалом у ній нараховувалося 3311 осіб, а ювілярів виявилось – 2388), у подібний спосіб декларували свій вік під час перепису міста в 1765-1766 роках [3].

Одним із найбільш уживаних в історичній демографії методів, які застосовують для дослідження інтенсивності скупчення віку на 0 і 5, є

обрахунок індексу Уіпла (Whipple index) [11, р. 205]. Він дорівнює помноженому на 100 відношенню суми чисельності населення в літах, що закінчуються на 0 і 5, починаючи з 25 років і закінчуючи 60 роками, до однієї п'ятої загальної суми чисельності населення віком 23-62 роки. Цей індекс вираховується за формулою

$$I_{wh} = \frac{\sum_{23}^{62} P_a}{1/5 \sum_{23}^{62} P_a} \times 100$$

де P_a – чисельність населення.

Якщо підставити у формулу дані Румянцевського опису, то індекс Уіпла становитиме $I_{wh} = \frac{2388}{1/5(2211)} \times 100 = 360$. Отриманий результат є надзвичайно високим і вказує на те, що якість даних, зібраних переписувачами в ході Румянцевського опису, є *дуже поганою*, відхилення від стандарту рекомендованого ООН (див. таблицю 1) становить більше ніж 75%.

Таблиця 1

Стандарт ООН для вимірювання індексу Уіпла [12, р. 89]

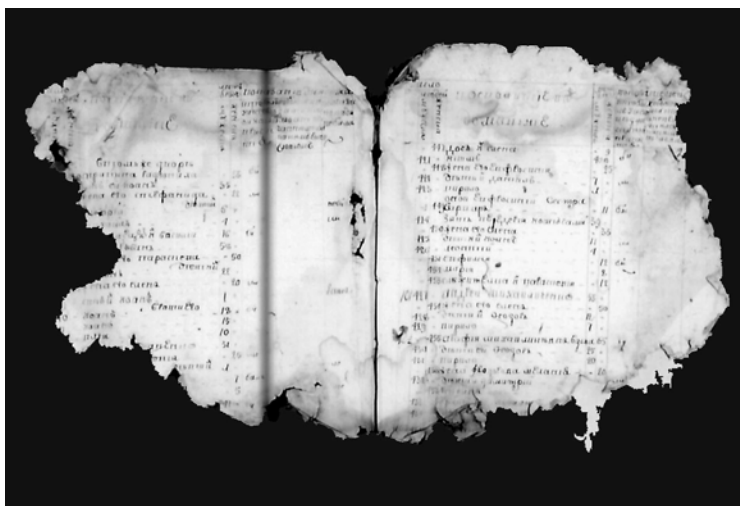
<i>Індекс Уіпла</i>	<i>Якість даних</i>	<i>Відхилення від ідеалу</i>
<105	дуже точні	<5%
105-110	відносно точні	5-9.99%
110-125	добрі	10-24.99%
125-175	погані	25-74.99%
>175	дуже погані	≥75%

Сповідними розписами називають документи церковного обліку населення, які фіксували відвідування прихожанами сповіді. Перші кроки до їхнього впровадження на території Київської митрополії були здійснені ще в кінці XVII століття, але активне впровадження розпочалося з 1720-их у рамках процесу конфесіоналізації*, що розгорнувся тоді в Руській православній церкві. Більш-менш регулярно їх почали вести в 30-і–40-і роки XVIII століття. Тоді ж вони набули й уніфікованої форми. Часом складання сповідних розписів для священників церковна влада визначила Великий піст [13, с. 50-60, 73-78].

У своєму дослідженні я буду використовувати сповідні розписи церков міста Полтави за 1775 рік. Вони є складовою сповідних розписів Полтавської протопопії, що зберігаються у фонді Переяславсько-Бориспільської єпархії, Центрального державного історичного архіву України в м. Києві. Книга являє собою об'ємний том, понад 1200 аркушів, формату *in folio*, заповнений скорописом XVIII століття.

* Згідно з І. Скочилиасом, під конфесіоналізацією в Київській митрополії слід розуміти «кодифікацію досвіду віри, творення «своїх» богословських навчальних закладів і видавничих осередків, дисциплінування релігійних практик, посилення православного й унійного ексклюзивізму та увиразнення специфічно конфесійної самосвідомості». Див.: Скочиляс Ігор. Галицька (Львівська) єпархія XII-XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. – Львів: Вид-во УКУ, 2010. – С.30.

Сповідні розписи шести міських парафій: Успенської, Миколаївської, Воскресенської, Преображенської, Стрітенської та Різдва Богородиці – знаходяться на початку книги: з 1 по 119 аркуш.

Малюнок 1 – Уціліла сторінка сповідного розпису Успенської церкви міста Полтави за 1775 рік

Незадовільні умови зберігання документа, вірогідно, ще то того як він потрапив до архіву, спричинили часткове, а інколи й повне руйнування верхніх сторінок книги. У результаті розпис Успенської церкви втрачений майже повністю (див. малюнок 1), а розпис Миколаївської – частково. Добре збереглися лише розписи чотирьох інших парафій, які я й використаю для свого дослідження – Воскресенської, Преображенської, Стрітенської та Церкви Різдва Богородиці. Перші дві знаходилися на території центральної частини міста – у фортеці, а дві інші в передмісті – на форштадті.

У порівнянні з Румянцевським описом сповідні розписи видаються більш репрезентативними. Перш за все через те, що вони містять дані про всіх парафіян незалежно від станової приналежності. Щоправда, у них так само відсутня інформація про немовлят. Певні застереження можна висловити й відносно відомостей про дітей віком до 7 років, які, хоча й наявні в джерелі, але не були зобов'язаними з'являтися до сповіді. Краще виглядає в розписах і позначення віку. Ймовірно, що цьому сприяв той факт, що їх складали щорічно, а священники були більш-менш обізнаними з віком своїх парафіян. Принаймні ювілярів тут значно менше. Щоправда, за твердженням В. Дмитренка, доволі поширеними були випадки, коли навіть у родинах духовенства вік указувався не зовсім коректно [13, с. 99-101].

Перевіримо точність його позначення, як і у випадку з Румянцевським описом, за індексом Уіпла. Підставивши у формулу дані зі сповідних розписів, отримуємо:

$$I_{wh} = \frac{587}{1/5(2073)} \times 100 = 141$$

Якість і цих даних виявилась далекою від ідеалу, але була в порівнянні з Румянцевським описом точнішою. Як бачимо з таблиці, якість слід класифікувати як *погана*. Тобто й сповідні розписи, попри контроль

церковної влади за їх проведенням, так само як і Румянцевський опис, з точки зору демографічної статистики, є досить таки примітивними джерелами.

Вірогідність даних сповідних розписів так само значною мірою залежала від ретельності тих, хто їх створював. Однак установлення авторства укладачів сповідних розписів полтавських парафій є доволі проблематичним. Як відомо, цей обов'язок було покладено на священників [14, с. 116-118]. Зрозуміло, що використані мною розписи створювали представники полтавського духовенства. Оскільки під реєстрами Воскресеньської й Преображенської церков стоять підписи всього кліру, включно з дияконами, то достеменно з'ясувати, хто саме їх писав доволі важко. Легше з розписами Стрітенської та Різдво-Богородицької парафій. Однак, незважаючи на те, що під розписом Стрітенської парафії, яка, за моїми підрахунками, була найбільшою – нараховувала 1586 осіб (768 чоловіків та 818 жінок), стоїть підпис лише отця Йосипа Леонтієва, легко помітити два різні почерки. З найбільшою вірогідністю можна встановити тільки автора розпису парафії церкви Різдва Богородиці, яким, очевидно, був ієрей Микола Любич. Про нього відомо лише, що в 1775 році він мав 62 роки й був найстаршим серед настоятелів полтавських храмів, а отже, мав добре знати своїх прихожан. Щоправда, досвід і вік, очевидно, мало допомогли о. Миколаю при складанні розпису, бо індекс Уіпла в його парафії становив 170.

Найбільш сумлінним ієреєм у місті Полтаві був, очевидно, о. Матвій Колосовський, настоятель парафії церкви Воскресіння Христового, що знаходилася на місці сучасного музичного училища [15, с. 148]. Принаймні індекс Уіпла, порахований за зібраними під його керівництвом даними, становить 107, що вважається відносно точним показником.

Проте, попри висловлені застереження, обидва типи джерел є доволі репрезентативними. З певними застереженнями їх можна використовувати, пам'ятаючи, що створювались вони в т. зв. «достатистичний» період. Уміщені в них дані частково взаємодоповнюються, що дозволяє проаналізувати статеву, вікову й шлюбну структуру населення міста Полтави в другій половині XVIII століття.

Статевовіковий склад населення. Розпочну з Румянцевського опису. Згідно із прийнятою в історичній демографії методикою досліджень таких показників [2, s.130-131], усіх заданих у цьому джерелі мешканців міста внесу до спеціальної таблиці (див. таблицю 2) відповідно до їхньої статі й віку. Вона включає в себе статей поділ людності на 5-літні вікові групи. Зазвичай у таких таблицях окремо позначається ще і т. зв. 0 рік, тобто немовлята віком до одного року, але, оскільки, як зазначалося вище, в обох аналізованих джерелах така інформація відсутня, я свідомо не ввів до таблиці відповідної графі. Крім того, таблиця містить колонки з абсолютними та відносними величинами, а також вирахованим коефіцієнтом фемінізації.

Досліджуючи статеву структуру населення, науковці зазвичай з'ясовують три виміри: показники структури (частку чоловіків і жінок у загальній чисельності людності) та коефіцієнти фемінізації й маскулінізації (число жінок (Ж), яке припадає на 100, 1000 (с) чоловіків (Ч) і навпаки). Перший із них вираховується за формулою

$$K_{fem} = \frac{Ж}{Ч} \cdot c$$

Коефіцієнт маскулінізації визначається аналогічно: чисельник і знаменник лише міняються місцями. Обидва коефіцієнти можуть вираховуватися як для населення в цілому, так і для окремих вікових груп. Вибір пріоритету – який із двох коефіцієнтів використовувати під час дослідження, за твердженням польського дослідника Ц. Кукльо (С. Kuklo), – залишається за істориком [2, s. 133]. Однак у більшості випадків за переваги в статевій структурі населення жінок вираховують коефіцієнт фемінізації, а за переваги чоловіків – маскулінізації. Я у своєму дослідженні слідував саме за цією логікою.

Таблиця 2

**Статевовікова структура населення м. Полтави в 1765-1766 роках
(за матеріалами Румянцевського опису)**

Вік	Усього	Чоловіки	Жінки	Усього	Чоловіки	Жінки	Коефіцієнт фемінізації
	Абсолютна кількість			Показники структури (%)			
0-4	904	426	478	100	47,1	52,9	112
5-9	861	419	442	100	48,7	51,3	105
10-14	816	387	429	100	47,4	52,6	111
0-14	2581	1232	1349	100	47,7	52,3	110
15-19	816	390	426	100	47,8	52,2	109
20-24	509	287	222	100	56,4	43,6	77
25-29	462	180	282	100	39,0	61,0	157
30-34	502	243	259	100	48,4	51,6	107
35-39	403	178	225	100	44,2	55,8	126
40-44	488	278	210	100	57,0	43,0	76
45-49	325	140	185	100	43,1	56,1	132
50-54	378	207	171	100	54,8	45,2	83
55-59	119	63	56	100	52,9	47,1	89
60-64	125	46	79	100	36,8	63,2	184
65-	171	74	97	100	43,3	56,7	131
Неозначений	34	19	15	100	55,9	44,1	79
Усього	6913	3337	3576	100	48,3	51,7	107

Згідно з моїми підрахунками, проведеними на основі цього джерела, у Полтаві без урахування козацької старшини та духовенства мешкало 6913 осіб – 3576 жінок і 3337 чоловіків. У середмісті проживало 1555 осіб (679 чоловіків і 876 жінок), а решта населяла форштадт – 5358 осіб (2658 чоловіків і 2700 жінок) [3]. Дозволю собі припустити, що з урахуванням представників козацької старшини та духовенства загальна чисельність населення Полтави становила близько 7,5 тис. осіб. Перевага в статевій структурі, належала жінкам. Коефіцієнт фемінізації становив 107. Вони ж домінували й у більшості вікових груп.

Слід також зазначити, що в цьому відношенні Полтава не відрізнялася від інших міст. Назагал, перевага жінок у структурі

популяції ранньомодерних міст була звичним явищем як у Гетьманщині, так і в інших регіонах Європи. Зокрема, згідно з даними того ж Румянцевського опису в полковому місті Стародубі, коефіцієнт фемінізації становив – 109, у Ніжині – 101, а Переяславі – 105 [16, с. 197-199]. У польському Кракові на 1792 рік цей коефіцієнт дорівнював 104, австрійському Відні – 109, французькому Марселі – 103, російській Рязані – 105 [8, р. 51-54], англійському Саутгемптоні – 108 [17, р. 28].

Згідно з даними сповідних розписів 1775 року, статеву структуру населення виглядає схожою на схарактеризовану вище (див. таблицю 3). У чотирьох із шести міських парафій – Воскресенській, Преображенській, Стрітенській та Різдво-Богородицькій – нараховувалося 3973 вірних (1936 чоловіків і 2037 жінок). Якщо до цих даних додати ще й відому нам із джерела загальну чисельність прихожан Миколаївської парафії – 2247 осіб (1122 чоловіки та 1125 жінок), то отримаємо загальне число 6220 вірних (3058 чоловіків і 3162 жінки). Попри те, що розпис шостої міської парафії – Свято-Успенської – дійшов до нас у надзвичайно поганому фізичному стані, що унеможлиблює з'ясування точного числа прихожан, дані зі вцілілої сторінки дають підстави стверджувати, що їх нараховувалося як мінімум 1303 особи (643 чоловіки й 660 жінок) [4]. Таким чином, загальне число мешканців становило щонайменше 7523 особи (3701 чоловік і 3822 жінки). Можливо, що в порівнянні з 1766 роком населення трохи зросло, але сумнівно, щоб це зростання було суттєвим, оскільки жодних підстав для різкого прискорення урбанізації в регіоні не було. Ймовірно, що відбувся незначний перерозподіл у статевому співвідношенні – трохи зросла частка чоловіків. Про це свідчить зниження коефіцієнта фемінізації до – 103. Як бачимо з таблиці, у чотирьох парафіях він трохи вищий – 105 жінок на 100 чоловіків.

Таблиця 3

**Статевікова структура населення міста Полтави в 1775 році
(за матеріалами сповідних розписів чотирьох парафій)**

Вік	Усього	Чоловіки	Жінки	Усього	Чоловіки	Жінки	Коефіцієнт фемінізації
	Абсолютна кількість			Показники структури (%)			
0-4	446	218	228	11,2	11,3	11,2	105
5-9	400	188	212	10,1	9,7	10,4	113
10-14	441	192	249	11,1	9,9	12,2	130
0-14	1287	598	689	32,39	30,9	33,8	115
15-19	547	259	288	13,8	13,4	14,1	111
20-24	435	222	213	10,9	11,5	10,5	95
25-29	436	211	225	11,0	10,9	11,0	107
30-34	271	140	131	6,8	7,2	6,4	94
35-39	243	113	130	6,1	5,8	6,4	115
40-44	214	97	117	5,4	5,0	5,7	121
45-49	238	140	98	6,0	7,2	4,8	70
50-54	112	65	47	2,8	3,4	2,3	72
55-59	67	33	34	1,7	1,7	1,7	103
60-64	57	25	32	1,4	1,3	1,6	128
65-	62	31	31	1,6	1,6	1,5	100
Неозначений	4	2	2	0,1	0,1	0,1	100
Усього	3973	1936	2037	100,0	100,0	100,0	105

Як бачимо, обидва джерела вказують на те, що в досліджуваній період населення міста Полтави становило близько 7,5 тис. осіб. Безумовно, що з огляду на особливості документів, на основі яких проводилися підрахунки, ця цифра не може бути абсолютно точною. Зрозуміло, що за десять років які пройшли між створенням обох переписів, число мешканців міста не могло залишатися сталим. З одного боку, воно мало б зрости за рахунок природного приросту. Принаймні, як бачимо з обох таблиць, частка дітей у загальній структурі населення, була доволі високою – 37,3 та 32,4%. Однак не слід забувати, що не всі ці роки були сприятливими для мешканців міста. Так, зокрема у 1766, 1773 і 1774 роках, Гетьманщина пережила посухи, які, з одного боку, спричинили низьку врожайність та призвели до зростання хлібних цін, а з іншого – викликали зростання смертності. Наприклад, у 1766 році ціни на житнє борошно в Полтавському полку зросли в 3,7 рази, а ціни на овес – у 1,8 [18, с. 11, 46.]. Крім цього, в 1771 році у Полтаві сталася велика пожежа [19], яка теж певним чином позначилася на чисельності мешканців.

На сьогодні в історичній демографії усталилася думка про те, що в більшості популяцій, незалежно від історичної епохи, завжди народжувалося більше хлопчиків: 105-107 на 100 дівчаток, але за своїми біологічними даними вони мали меншу стійкість до хвороб. Через це впродовж першого року життя смертність хлопчиків була надзвичайно високою. Як результат уже в наймолодшій віковій групі число дівчаток перевищувало число хлопчиків [2, с. 133]. У Полтаві це співвідношення на 1766 рік становило 112 дівчаток на 100 хлопчиків, а в 1775 році – 105 на 100.

Вивчення частки дітей (0-14 років) та осіб літнього віку (65 років і старших) у загальній структурі населення дає важливу інформацію про масштаби недореєстрації людності. Вважається, що частка дітей, в ідеалі, повинна наближатися до 40%, а частка літніх людей не перевищувати 3-3,5% [2, с. 133]. Населення Полтави в обох випадках повністю відповідало цим критеріям. Так, згідно з Румянцевським описом, частка дітей становила 37,3%, а літніх – 2,5%. За даними сповідних розписів, дітей було 32,4%, а літніх – 1,6%. Це, очевидно, можна вважати ще одним підтвердженням того, що залучені мною до аналізу джерела є репрезентативними.

На статевий розподіл населення працездатної групи – 15-65 років, значною мірою впливали зовнішні чинники: перш за все сезонні й постійні міграції (наприклад приплив жінок-найминок, який значно впливав на фемінізацію міських структур), стихійні лиха (посухи, нальоти сарани, пожежі) й війни, у яких у другій половині XVIII століття козаки Гетьманщини були задіяні постійно.

У старших вікових групах, вище від 40-го року життя, перевага чоловіків (*див.* у таблиці 2) вікову групу 40-44, а в таблиці 3 вікову групу 45-49) могла бути викликана вищим рівнем жіночої смертності під час пологів. Польський дослідник Ц. Кукльо із цього приводу зазначає: «зростання віку, кількість попередніх пологів і народжених дітей у поєднанні із утомою від щоденної тяжкої праці знижували

природний біологічний опір жіночого організму та робили його більш уразливим до різноманітних інфекцій і післяродових ускладнень, які часто спричиняли смерть породіль» [2, с. 134].

Дослідження вікової структури населення м. Полтави дає можливість з'ясувати процес т. зв. демографічного старіння. Так називають збільшення частки літніх людей, віком від 60 або 65 років, у загальній структурі населення [20, с. 55]. Для оцінювання рівня старіння вираховують спеціальний коефіцієнт за формулою

$$W_{60+} = \frac{S_{60+}}{S} \times 100$$

$$W_{65+} = \frac{S_{65+}}{S} \times 100,$$

де S_{60+} та S_{65+} – число осіб віком 60 років і старші та 65 років і старші, а S – загальна чисельність населення.

У місті Полтаві, згідно з Румянцевським описом, коефіцієнт демографічного старіння для осіб віком 60 років і старших становив:

$$W_{60+} = \frac{296}{6913} \times 100 = 4,3$$

, а для віку 65 років і старших: $W_{65+} = \frac{171}{6913} \times 100 = 2,5$. Згідно зі сповідними розписами 1775 року, перший коефіцієнт становив:

$$W_{60+} = \frac{119}{2972} \times 100 = 3$$

$$, \text{ а другий: } W_{65+} = \frac{62}{2972} \times 100 = 1,6$$

Якщо зіставити отримані коефіцієнти з використовуваними в демографії для оцінювання цього явища спеціальними шкалами, то з'ясовується, що, згідно зі шкалою Ж. Боже-Гарнье – Е. Росета, яку застосовують у тому випадку, коли за критерій використовують вік 60 років, людність Полтави, в обох випадках переживала демографічну молодість. Таким вважається населення, в структурі якого частка осіб віком 60 років і старших не перевищує 8.

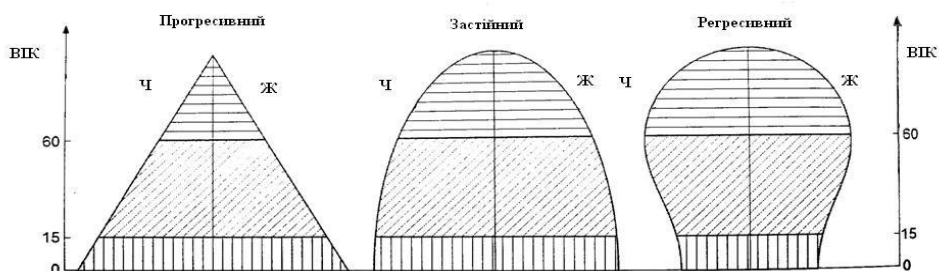
Якщо ж за критерій вибрано вік 65 років, учені послуговуються шкалою демографічного старіння ООН. Згідно з нею, населення, коефіцієнт якого не перевищує 4, вважається демографічно молодим [21, с. 128]. Саме такими, відповідно до вирахованих коефіцієнтів, і були мешканці міста Полтави в другій половині XVIII століття.

У сучасній демографічній науці усталилася думка, що вікова структура населення має значний вплив на розвиток соціальних процесів. Найвиразніше це проявляється на показниках природного руху населення – народжуваності, смертності й шлюбності. Чим більшою є частка молодих вікових груп у загальній структурі населення, тим вищими є показники шлюбності та народжуваності й, навпаки, – чим вища частка старих, тим вищий рівень смертності [20, с.56].

Найпоширенішим методом її аналізу є побудова статевовікових пірамід, за допомогою розгляду яких зазвичай з'ясовують тип вікової структури. Піраміди являють собою двосторонні лінійчасті діаграми розподілу людності за віком і статтю. Вік позначають на вертикальній осі (ординаті), а чисельність – на горизонтальній (абсцисі) [22, с.65]. Ці дані відповідають поділу, прийнятому в таблиці. Кожна така вікова

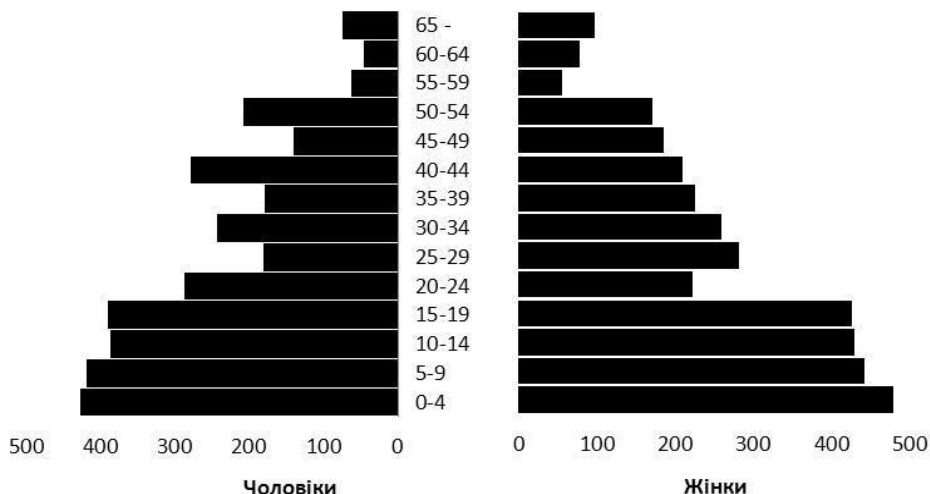
категорія на діаграмі позначена у вигляді прямокутника, площа якого пропорційна чисельності групи в таблиці (див. малюнки 3 й 4). Це дозволяє правильно вибудувати піраміду, незважаючи на те що населення, як видно з таблиці, ділиться на нерівні вікові групи. Відносно останньої вікової групи – 65 років і старші, зазначимо, що вона включає 30 років, оскільки даними про осіб старше від 95 років в історичній демографії прийнято нехтувати. Для того щоб ця група відповідала п'ятилітнім, необхідно її чисельність розділити на 30/5 [23, с. 26]. Для піраміди, побудованої за даними Румянцевського опису, це буде дорівнювати: $171:6 = 28,5$, а для піраміди, побудованої за сповідними розписами, – $62:6 = 10,3$.

Побудовані піраміди найчастіше порівнюють із трьома «ідеальними типами» вікової структури населення, які запровадив наприкінці XIX століття шведський демограф Густав Зундберг (Gustav Sundbdrgr). Він увів поняття прогресивного, застійного та регресивного типів вікової структури (див. малюнок 2).

Малюнок 2 – Основні типи вікових пірамід

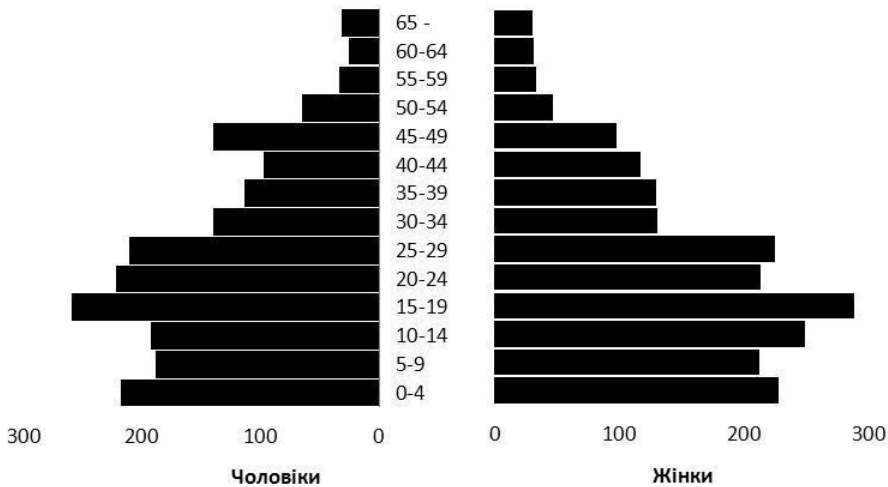
За прогресивного типу населення постійно зростає, за застійного типу – не змінює своєї чисельності, а за регресивного – зменшується [1, с. 68].

Малюнок 3 – Статевовікова піраміда міста Полтави за Румянцевським описом

Попри те, що загалом населення міста було молодим, обидві збудовані мною піраміди не мають чіткої геометричної форми. На їхніх ребрах добре видно заокруглення та глибокі вирізи, які, на мою думку, засвідчують вплив на структуру полтавської популяції другої половини XVIII століття вищеназваних стихійних лих і природних катаклізмів. Крім того, саме такі форми пірамід є черговим свідченням значного скупчення віку у використаних джерелах і їхнього примітивного, з огляду історичної демографії, характеру.

Незважаючи на ці застереження піраміди мають вигляд притаманний статеві-віковій структурі традиційного суспільства. Широка основа біля їхнього підніжжя першої вказує на досить високу частку дітей у структурі мешканців міста.

Малюнок 3 – Статеві-вікова піраміда міста Полтави за сповідними розписами 1775 року

Щоправда, на піраміді, збудованій за даними сповідних розписів (див. малюнок 4), діти трохи поступаються молодим представникам активних вікових груп. На мою думку, така розбіжність є результатом дії принаймні двох чинників: по-перше, для її побудови використано розписи лише 4 церков, а отже, значно менша чисельність населення й, по-друге, розписи чіткіше зафіксували прибулих до міста мігрантів – підданих, наймитів, учнів ремісників тощо. Зазвичай вони належали саме до цих вікових груп [16, с. 106]. Поступове звуження пірамід доверху, аж до мінімальної частки старих людей, теж вказує на приналежність мешканців Полтави до аграрного суспільства [23, с. 25].

Однак ідеально правильного звуження немає на жодній із пірамід, що закономірно пов'язане зі зростанням смертності відповідно до кожної старшої вікової групи. Крім того, на людей різного віку по-різному впливали хвороби, епідемії та інші фактори. У зв'язку із цим, вищеназване скорочення не завжди рівномірне, через що побудовані нами конструкції не схожі на піраміди в геометричному розумінні.

Для аналізу вікової структури дослідники також використовують і запропонований засновником історичної демографії французьким

дослідником Луї Анрі (Louis Henry) поділ населення на великі вікові групи. Вчений запропонував два типи поділу – біологічний та економічний, які суттєво полегшують компаративні дослідження людських спільнот у часі й просторі.

Згідно з біологічним типом, популяція ділиться на:

- молодих – (0-19 років);
- дорослих – (20-59 років);
- старих – (60 і більше років).

Згідно з економічним типом, популяція ділиться на:

- людей допродуктивного віку – (0-14 років);
- людей продуктивного віку – (15-64 роки);
- людей постпродуктивного віку (65 і більше років) [23, с.23].

Тут, очевидно, слід зауважити, що в Румянцевському описі пропонувався власний поділ, який в основному збігається з економічним типом лише з тою відмінністю, що остання група починалася з 60-ти років [24].

Таблиця 4

**Структура населення міста Полтави
другої половин XVIII століття
згідно з біологічним і економічним типом поділу**

Вік	За Румянцевським описом 1766 р.		За сповідними розписами 1775 р.	
	Число	%	Число	%
Біологічний тип				
0-19	3397	49,1	1834	46,2
20-59	3186	46,1	2016	50,7
60-...	330	4,8	123	3,1
Усього	6913	100	3973	100
Економічний тип				
0-14	2581	37,3	1287	32,4
15-64	4127	59,7	2620	65,9
65-...	205	3,0	66	1,7
Усього	6913	100	3973	100

Розподіливши за цими типами населення Полтави (див. таблицю 4), бачимо, що в обох випадках найбільшу частку становили дорослі й люди продуктивного віку. Друге місце посідали молоді люди, а найменшу частку становили представники старших вікових груп, що знов-таки є характерною рисою доіндустріального суспільства.

Шлюбна структура населення. Під шлюбною структурою в демографії розуміють розподіл населення за шлюбним станом, тобто становищем особи стосовно інституту шлюбу [1, с. 74-75]. Використовуючи обидва залучені до дослідження джерела, спробую з'ясувати кілька пов'язаних із цим питань:

- Скільки полтавців перебувало в шлюбі на момент створення документів?
- Яку частку становили ті мешканці міста, які перебували в шлюбі раніше (вдови і вдівці)?
- Скільки їх узагалі ніколи не брали шлюб?
- У якому віці вони в нього вступали?

Із цією метою чоловіче й жіноче населення внесемо до спеціальної таблиці необроблених статистичних даних структури населення відносно шлюбного стану (див. таблиці 5, 6).

Таблиця 5

Структура шлюбного стану населення міста Полтави в 1765-1766 роках

Вікові групи	Чоловіки				Жінки			
	Усього	Шлюбний стан			Усього	Шлюбний стан		
		Холості	Жонаті	Удівці		Незаміжні	Заміжні	Удови
15-19	390	385	5	–	426	405	21	–
20-24	287	256	31	–	222	93	113	16
25-29	180	94	86	–	282	29	216	37
30-34	243	61	181	1	259	10	213	36
35-39	178	19	156	3	225	4	193	28
40-44	278	24	251	3	210	4	162	44
45-49	140	11	126	3	185	2	164	19
50-54	207	12	187	8	171	4	85	82
55-59	63	2	58	3	56	1	26	29
60-64	46	6	36	4	79	–	20	59
65-	74	8	39	27	97	5	15	77
Неозначений	19	16	2	1	15	7	3	5
Усього	2105	894	1158	53	2227	564	1231	432

Незважаючи на те, що на той час найнижчий допустимий шлюбний вік для дівчат становив 13 років, а для чоловіків – 18 [25, с. 195], за найнижчу точку відліку візьму категорію 15-19 років, оскільки одружених молодших осіб обох статей в обох джерелах не виявилось.

Мої підрахунки вказують на те, що найбільшу частку серед населення міста в досліджуваній період становили одружені. У 1765-1766 роках серед чоловіків їх нараховувалося 1158 осіб (55%), а серед жінок 1231 (55,3%). У 1775 році у чотирьох парафіях було 689 (51,5%) жонатих чоловіків і рівно стільки ж заміжніх жінок, частка яких була не набагато меншою – 51,1%.

**Структура шлюбного стану населення
міста Полтави в 1775 році**

Вікові групи	Чоловіки				Жінки			
	Усього	Цивільний стан			Усього	Цивільний стан		
		Холості	Жонаті	Удівці		Незаміжні	Заміжні	Удови
15-19	259	256	3	–	288	247	41	–
20-24	222	180	42	–	213	99	111	3
25-29	211	92	118	1	225	38	183	4
30-34	140	36	104	–	131	27	91	13
35-39	113	8	102	3	130	10	110	10
40-44	97	9	87	1	117	27	63	27
45-49	140	15	121	4	98	16	52	30
50-54	65	7	55	3	47	9	17	21
55-59	33	5	26	2	34	5	13	16
60-64	25	5	13	7	32	4	3	25
65-	33	–	18	15	33	–	5	28
Усього	1338	613	689	36	1348	482	689	177

Холостяки знаходилися на другій позиції. За Румянцевським описом, їх було 894 особи (42,5%), а незаміжніх жінок – 564 (25,3%). Згідно зі сповідними розписами, холостяків налічувалося 613 осіб (45,8%), а незаміжніх – 482 (35,7%). Найбільшу частку серед тих, хто на момент виникнення джерел перебував за межами шлюбу, становили особи які належали до відносно молодих вікових груп і потенційно ще мали всі шанси одружитися (див. таблицю 7). У чоловіків, згідно з Румянцевським описом, 735 (82,2%) з 894 холостяків припадали на вікові групи від 15 до 29 років, а за сповідними розписами – 528 (86,1%) з 613. Серед незаміжніх жінок, за першим джерелом, нараховувалось 527 осіб такого віку (93,4%) із загального числа 564, а згідно із другим – 384 (79,7%) з 482.

Отримані в результаті підрахунків дані дозволяють з'ясувати рівень остаточної безшлюбності, під котрим розуміють частку осіб, які впродовж усього життя залишалися поза межами шлюбу. Згідно з методикою французьких учених Луї Анрі та Алена Блюма (Alain Blum), вважається, що можливість уперше взяти шлюб зменшується зі зростанням віку й стає мінімальною в 50 років. Таким чином, рівень остаточної безшлюбності дорівнює показникові безшлюбності в 50 років [23, с.48]. Показник остаточної безшлюбності S_{50} вираховують шляхом підрахунку середнього значення холостяків для вікових груп 45-49 і 50-54 (див. таблицю 7).

Так, для чоловіків у 1765-1766 роках він становив: $C_{30} = \frac{7,9+5,8}{2 \times 100} = 6,85$ на 100, а в 1775 р.: $C_{30} = \frac{10,7+10,8}{2 \times 100} = 10,75$ на 100. Таким чином, у першому випадку – 7, у другому – 11 зі 100 полтавських чоловіків у другій половині XVIII століття жодного разу за своє життя не були одруженими.

Для жінок у 1765-1766 роках показник остаточної безшлюбності становив: $C_{50} = \frac{1,1+1,2}{2 \times 100} = 1,7$ на 100, а в 1775 році: $C_{50} = \frac{16,2+19,1}{2 \times 100} = 17,7$ на 100. У першому випадкові він закономірно нижчий від чоловічого, але в другому занадто високий. На мою думку, це явище тісно пов'язане з особливістю сповідних розписів як джерела для дослідження шлюбного стану. Із чотирьох опрацьованих мною розписів лише в одному, створеному духовенством Преображенської церкви [4, арк. 71-86], зазначений шлюбний стан усіх наймитів. У інших трьох наймити обох статей показані холостими.

Таблиця 7

**Структура шлюбного стану населення
міста Полтави у (%)**

Вікові групи	Чоловіки				Жінки			
	Усього	Шлюбний стан			Усього	Шлюбний стан		
		Холості	Жонаті	Вдівці		Незаміжні	Заміжні	Вдови
За Румянцевським описом 1765-1766 років								
15-19	100	98,7	1,3	–	100	95,1	4,9	–
20-24	100	89,2	10,8	–	100	41,9	50,9	7,2
25-29	100	52,2	47,8	–	100	10,3	76,6	13,1
30-34	100	25,1	74,5	0,4	100	3,9	82,2	13,9
35-39	100	10,7	87,6	1,7	100	1,8	85,8	12,4
40-44	100	8,6	90,3	1,1	100	1,9	77,1	21
45-49	100	7,9	90	2,1	100	1,1	88,6	10,3
50-54	100	5,8	90,3	3,9	100	2,3	49,7	48
55-59	100	3,2	92,1	4,7	100	1,8	46,4	51,8
60-64	100	13	78,7	8,7	100	–	25,3	74,7
65-	100	10,8	52,7	36,5	100	5,1	15,5	79,4
Не зазначений	100	84,2	10,5	5,3	100	46,7	20	33,3
За сповідними розписами 1775 років								
15-19	100	98,8	1,2	–	100	85,8	14,2	–
20-24	100	81,1	18,9	–	100	46,5	52,1	1,4
25-29	100	43,6	55,9	0,5	100	16,9	81,3	1,8
30-34	100	25,7	74,3	–	100	20,6	69,5	9,9
35-39	100	7,1	90,3	2,6	100	7,7	84,6	7,7

40-44	100	9,3	89,7	1	100	23,1	53,8	23,1
45-49	100	10,7	86,4	2,9	100	16,3	53,1	30,6
50-54	100	10,8	86,4	4,6	100	19,1	36,2	44,7
55-59	100	15,2	78,7	6,1	100	14,7	38,2	47,1
60-64	100	20	52	28	100	12,5	9,4	78,1
65-	100	–	54,5	45,5	100	–	15,2	84,8

Порівняння отриманого результату з показниками остаточної безшлюбності в селах Топальської сотні Стародубського полку (серед чоловіків лише один із сотні залишався неодруженим, а серед жінок таких не було зовсім) дозволяє дійти висновку, що в місті Полтаві число осіб, які ніколи не брали шлюбу було набагато вищим. Загальний відсоток холостяків як серед чоловіків, так і серед жінок теж виглядає вищим [26, с. 186-190]. Це видається закономірним, адже Полтава, попри всі особливості й застереження, – місто, а в тогочасних містах відсоток неодружених чоловіків і жінок був доволі високим [8, s. 60]. Їхнє число збільшувалося за рахунок концентрації наймитів, школярів, учнів ремісників тощо.

Найменшу частку в структурі шлюбності становили ті, що раніше вже були одруженими. Так, у 1765-1766 роках удівців у місті нараховувалося 53 особи (2,5%), а в 1775 – 36 (2,7%). Удів зазвичай було в кілька разів більше: у 1765-1766 роках їх нараховувалося 432 особи (19,4%), а в 1775 – 177 (13,1%). Як бачимо, вдови переважали вдівців у першому випадкові в 8 разів, а в другому – в 5. Зазначу, що перевага вдів над удівцями була типовим явищем для ранньомодерного суспільства не лише в Гетьманщині, але й на більшій території Європи. Наприклад, у Переяславі було 12,7% вдів і 0,7% вдівців [27, с. 175]. Подібна ж ситуація спостерігалася й у багатьох польських містах того часу – у Кракові вона нараховувала 1,2% вдівців на 6,9% вдів, а у Варшаві – 2,2% вдівців на 9,9% вдів [8, s.58]. У західноєвропейських містах так само було більше вдів, але такої значної переваги не спостерігалось. Наприклад, у Саутгемптоні частка вдівців становила 4,2%, а вдів – 9,5% [17, p. 30].

Причини такої переваги слід, очевидно, пов'язувати із загальною перевагою жінок у структурі популяції, традиційно вищим рівнем чоловічої смертності та меншими можливостями повторного шлюбу для вдів. Як стверджує дослідниця цієї проблеми Шеррі Классен (Sherrí Klassen), у XVIII столітті половина всіх удівців одружувалася вдруге, тоді як заміж повторно виходила лише третина вдів [28, p. 207-208].

Дані, зібрані в таблиці 7, дозволяють також вирахувати середній вік вступу мешканців Полтави в перший шлюб. Через те, що коректність показників шлюбної структури населення в сповідних розписах викликає певні застереження, обмежуся відомостями Румянцевського опису. Знаючи в кожній віковій групі до 50 років частку тих осіб, які залишали поза шлюбом, – спробую вирахувати цей показник (*i*) за такою формулою:

$$i = 10 + \frac{5(C_{10-14} + C_{15-19} + \dots + C_{35-39}) - 40C_{20}}{1 - C_{20}} \quad [23, \text{с.49}]$$

Отже, згідно з даними Румянцевського опису середній вік вступу полтавських чоловіків становив

$$i = 10 + \frac{5(3,924) - 40(0,0685)}{1 - 0,0685} = 10 + \frac{16,88}{0,9315} = 28,1 \text{ року,}$$

а для жінок

$$i = 10 + \frac{5(2,36) - 40(0,017)}{1 - 0,017} = 10 + \frac{12,12}{0,983} = 22,3 \text{ року.}$$

Отримані результати трохи перевищують показники, вираховані мною для старообрядницьких слобод та українських сіл Стародубського полку. Там, згідно з даними цього ж джерела, середній вік вступу в перший шлюб серед росіян-старовірів становив: для чоловіків – 22,5 роки, а для жінок – 19,3. Українські чоловіки одружувалися на рік пізніше – 23,7, а жінок видавали в 19,1 року [26, с. 194-195]. Вони більш схожі на показники отримані Ігорем Сердюком для Переяслава, для чоловіків – 25,7, а для жінок – 22,5 [16, с. 113-114].

Імовірно, що на їхню точність вплинули різні чинники, особливості джерела й високий порівняно із селами відсоток неодружених у структурі міської популяції. Однак шлюбний вік мешканців Полтави повністю збігається з аналогічними показниками визначеними вище згадуваним Цезарієм Кукльо для території Речі Посполитої. Він, зокрема, стверджує, що «в кінці існування шляхетської Речі Посполитої чоловіки одружувалися, маючи в середньому 25-29 років, а жінки виходили заміж у 20-24 роки» [2, с. 278-279]. У країнах Західної Європи, особливо у великих міських центрах, вік вступу в перший шлюб так само знаходився саме в цих межах [25, с.202]. Наприклад, у містечку Селбі, що в Йоркширі (Англія), за підрахунками Роджера Беллінгхема (Roger Bellingham), для чоловіків він становив 25,1 роки, а для жінок – 22,8 [29, р. 56].

Підсумовуючи свій аналіз статево-вікової та шлюбної структури населення Полтави у другій половині XVIII століття, зазначу:

1. Попри те, що залучені для аналізу джерела з точки зору історичної демографії свідчать про низьку статистичну культуру їхніх укладачів та респондентів, уміщена в них інформація дозволяє дослідити поставлену проблему.
2. Загальна чисельність населення м. Полтави в другій половині XVIII століття становила близько 7,5 тисяч осіб, а статева перевага належала жінкам. За населеністю Полтава навіть перевищувала число мешканців деяких інших полкових міст. Так, згідно з даними Румянцевського опису, в Ніжині тоді проживало 5469 осіб [30, с. 93], а в Стародубі – 4286 [31, с. 86]. Перевага молодих і дорослих над особами похилого віку вказує на те, що міська популяція в досліджуваній період переживала демографічну молодість.
3. Більше від половини полтавців віком від 15 і старші перебували в шлюбі. Досить суттєвою виявилися частка нежонатих, більшість із яких мала всі перспективи одружитися. Всупереч поширеній думці про те, що в традиційному суспільстві лише окремі індивіди ніколи в

житті не брали шлюб, 7 чоловіків і 2 жінки з кожних 100 осіб населення міста впродовж усього життя залишалися поза його межами. Незважаючи на можливість брати шлюб доволі рано, середній вік вступу в перший шлюб для чоловіків становив 28,1 року, а для жінок – 22,3 року.

Список використаних джерел

1. Муромцева Ю.І. Демографія: навчальний посібник / Ю.І. Муромцева. – К.: Кондор, 2006. – 300 с.
2. Kuklo С. Demografija Rzeczypospolitej przedrozbiorowej / С. Kuklo. – Warszawa: Wzdownictwo DIG, 2009. – 534 ss., il., wykresy, 5 map kol.
3. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 57: Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр. – Оп. 2. – Спр. 1: Показання жителствующих в городе Полтаве разного звания людей. – Арк. 1-388.
4. Там само. – Ф. 990: Переяславсько-Бориспільська духовна консисторія. – Оп. 2. – Спр. 34: Исповедная роспись церквей Полтавской протопопии за 1775 г. – Арк. 6 зв., 7-119.
5. Волошин Ю.В. «Для точнаго исчисления и сведения всего малороссийскаго народа»: проведення Румянцевського опису в полковому місті Полтаві (1765-1766 рр.) / Ю.В. Волошин // Краєзнавство. – 2011. – №1. – С.57-71.
6. Там само. – Ф.57. – Оп.2. – Спр.8: Полку Полтавского дела разные.
7. Максимович Г.А. Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией / Г.А. Максимович. – Т.1. – Нежин: [Б. и.], 1913. – 401 с.
8. Kuklo С. Kobieta samotna w spoieczecstwie miejskim u schyiku Rzeczypospolitej szlachetckiej / С. Kuklo. – Віайсток: wydawnictwo uniwersytetu w Віайmstoku, 1998. – 267 s.
9. Сердюк І.О. Особливості відображення вікових категорій населення Лівобережної України в Румянцевському описі Малоросії / І.О. Сердюк // Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». – 2008. – № 33-34. – С. 55-62.
10. Волошин Ю.В. Жінка-вдова в полковому місті Полтаві другої половини XVIII ст. (за матеріалами Румянцевського опису Малоросії) / Ю.В. Волошин // Київська Старовина. – 2011. – №1. – С.13-31.
11. Henry S. Shryock and Jacob S. Siegel, *Methods and Materials of Demography* / Shryock S. Henry, Siegel S. Jacob. – New York: Academic Press, 1976. – 415 p.
12. *Human Longevity, Individual Life Duration, and the Growth of the Oldest-Old Population* / Edited by Jean-Marie Robine, Eileen M. Crimmins, Shiro Horiuchi and Zeng Yi. – Dordrecht: Springer, 2007. – 422 p.
13. Дмитренко В.А. Матеріали церковного обліку населення Київської та Переяславської-Бориспільської єпархій як джерело з соціальної історії Гетьманщини XVIII ст. / В.А. Дмитренко // Дисертація на

- здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.06. – Київ, 2011. – 190 с.
14. Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗ). – Т. 10. – СПб.: [Б. и.], 1830. – 1004 с.
  15. Полтавщина: Енцикл. довід. (За ред. А.В. Кудрицького). – К.: УЕ, 1992. – 1022 с.
  16. Сердюк І.О. Полкові міста Лівобережної України середини XVIII ст.: історико-демографічний вимір (на прикладі Ніжина, Переяслава й Стародуба): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. / І.О. Сердюк. – К.: [на правах рукопису], 2010. – 283 с.
  17. Froide A.M. Hidden women: rediscovering the singlewomen of early modern England / A.M. Froide // *Local population studies*. – Spring, 2002. – № 68.
  18. Острась Е.С. Врожайність зернових культур, хлібні ціни та забезпечення населення хлібом у Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст./ Е.С. Острась. – Донецьк: Видавництво Донецького національного університету, 2003. – 80 с.
  19. Державний архів Полтавської області. – Ф.8831. – Оп.9. – Спр.1. – Арк. 91.
  20. Демография: учебное пособие / Кол. авторов: под ред. В.Г. Глушковой, Ю.А. Симагина. – М.: КНОРУС, 2010. – 288 с.
  21. Медков В.М. Демография: ученое пособие / В.М. Медков. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 576 с.
  22. Демографический энциклопедический словарь / Под ред. Д.И. Валентей. – М.: Сов. энциклопедия, 1985. – 608 с.
  23. Анри Л., Блюм А. Методика анализа в исторической демографии / Пер. с франц. С. Хока и Ю. Егоровой / Л. Анри, А. Блюм. – М.: РГГУ, 1997. – 208 с.
  24. ЦДІАК України. – Ф. 57. – Оп.1. – Спр.117. – Арк. 112.
  25. Петренко І.М. Шлюбно-сімейні відносини в повсякденному житті мирян Російської держави XVIII ст.: монографія: в 2 ч. – Ч. 1. / І.М. Петренко. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2010. – 276 с.
  26. Волошин Ю.В. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект) / Ю.В. Волошин. – Полтава: АСМІ, 2005. – 312 с.
  27. Сердюк І. Вдівці і вдови у Румянцевському описі Переяслава (Історико-демографічний аналіз) / І. Сердюк // *Краєзнавство*. – № 1-4. – 2008. – С. 175-181.
  28. Klassen Sherri. Widows and Widowers / Sherri Klassen // *Encyclopedia of European social history from 1350 to 2000* / Peter N. Stearns, editor-in-chief. – Vol.4. – Detroit, New York, San Francisco, London, 2001. – 524 p.
  29. Bellingham Roger. Age at marriage in the late-eighteenth century / Roger Bellingham // *Local Population Studies*. – Number 61, (Autumn 1998). – P. 54-56.

30. Кулаковський В.М. Класове розшарування міського населення у XVIII ст. / В.М. Кулаковський // Український історичний журнал. – 1980. – №9. – С. 86-93.
  31. Сердюк І.О. Демографічні характеристики дитячого населення Стародуба за даними Генерального опису Лівобережної України 1765 – 1769 рр./ І.О. Сердюк // Наукові записки: збірник праць молодих учених та аспірантів. – Вип. 17. – Київ–Хмельницький, 2008. – С.79-100.
-

Ю.В. Волошин

**ПОЛОВОЗРАСТНАЯ И БРАЧНАЯ СТРУКТУРА НАСЕЛЕНИЯ
ГОРОДА ПОЛТАВЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА**

В статье анализируется половозрастная и брачная структура населения города Полтавы во второй половине XVIII века. Определяется численность, половозрастная структура и семейное положение его жителей. Выясняется уровень окончательного безбрачия и средний возраст вступления в первый брак.

Ключевые слова: население, половозрастная структура, брак, брачность, семейное положение.

Y.V. Voloshyn

**AGE-SEX AND MARITAL STRUCTURE OF THE POPULATION
OF THE CITY OF POLTAVA IN THE SECOND HALF
OF THE 18TH CENTURY**

In this article the age-sex and marital structure of the population of the city of Poltava in the second half of the 18th century is examined. The quantity, age and sex structure, and marital status of its residents is determined. The level of definitive celibacy and the average age at first marriage is found out.

Key words: population, age and sex structure, marriage, marital status.

Надійшла до редакції 23 березня 2011 року

* * *

